

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.073>
УДК 811.161.2'282.4

М. М. ТКАЧУК, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу діалектології, Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: tkachuk_maryna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4165-7741>

ОСТРІВНА ГОВІРКА ТА ІНШОМОВНЕ ОТОЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК БАШКОРТОСТАНУ)

У статті на прикладі українських та російських говірок Башкортостану досліджено взаємодію острівних українських говірок за кордоном та іншомовного діалектного оточення. Наголошено, що така взаємодія є двобічною: не лише острівні говірки засвоюють риси контактних мов, а й навпаки, відчутним є вплив острівних говірок на іншомовне оточення.

Проаналізовано *Словник російських говорів Башкирії*, який засвідчує значний українськомовний вплив на неукраїнські говірки цих теренів, адже містить чимало лексики українського походження в говірках, які репрезентовані у словнику як російські. Тут представлено як загальноновживану українську лексику, що належить до активного словникового складу говірки, так і пасивну, зокрема етнографізми, назви зі сфери духовної культури та номінації реалій, які вийшли з ужитку. Виявлено різну частиномовну належність запозичених українських лексем.

Українські з походження слова в російських говірках Башкортостану розмежовано за часовою ознакою: виокремлено безпосередньо запозичені в українських поселенців Башкирії і принесені з генетично українських ареалів на південному сході Російської Федерації, що створює певну складність для дослідника під час аналізу мовного матеріалу та спонукає його звернутися до ширшого джерельного тла.

Ключові слова: острівні говірки, анклавні говірки, іншомовне оточення, іншодіалектне оточення, українські анклави, українські діалекти в іншомовному оточенні, запозичена лексика в діалектах

1. ВСТУП

Дослідження острівних говірок певної мови — одне з важливих завдань діалектології, що наближає дослідницьку базу до емпіричної повноти, а науковців — до якнайточнішого опису мовної субстанції. Острівні говірки — це говірки, які функціонують у межах іншої діалектної системи цієї мови або в іншомовному оточенні; їх носіями є переселенці.

Ц и т у в а н н я: Ткачук, М. М. (2022). Острівна говірка та іншомовне оточення (на матеріалі українських говірок Башкортостану). *Українська мова*, 4(84), 73–84. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.073>

Литовська дослідниця М. Сивецкене виокремлювала кілька аспектів вивчення острівних діалектів, наголошуючи на відмінностях методики їх дослідження порівняно з діалектами материковими. Серед питань, які, на її думку, потребують усебічного розв'язання, такі: «1. Збереження в говорі давніх явищ, що охоплюють усі чи окремі рівні мови; 2. Визначення місця серед материнських діалектів на основі мовного доведення, якщо вихідна територія не відома; 3. Взаємозв'язки між острівним говором й однойменною літературною мовою; 4. Взаємозв'язки між острівним говором і літературною мовою населення, що його оточує; 5. Поява нових особливостей порівняно з вихідним говором: а) нові особливості, зумовлені іншомовним (іншодіалектним) середовищем, і б) нові особливості, що розвинулися в говорі незалежно від іншомовного середовища» (Сивецкене, 1963, с. 7—8).

Вплив питомого мовного середовища (як діалектного, так і літературного стандарту) на переселенську говірку є явищем універсальним і так чи інакше виявлене в більшості острівних говірок в іншомовному оточенні на якомусь етапі їх функціонування. Водночас не враховано в цьому узагальненні М. Сивецкене ймовірність двобічної взаємодії в парі «острівна переселенська говірка» ↔ «мовне оточення».

Як зазначає П. Ю. Гриценко, «залучення широкого лінгвального контексту, у якому перебуває переселенська говірка, увиразнює наслідки міждіалектної взаємодії, розкриває шляхи переймання острівною говіркою структурних рис із діалектного довкілля, як і зворотні процеси — *впливи анклавного ідіому на іншомовне оточення* [курсив наш. — М. Т.]» (Гриценко, 2020, с. 5). Утім останній аспект привертає обмаль уваги дослідників, зокрема тих, у чиєму науковому фокусі перебуває власне острівна говірка, а даремно, адже це свідчить про функційний статус переселенського ідіому в новому мовно-культурному оточенні. Наприклад, в умовах престижного економічного статусу українців у нових локусах проживання [а відповідно й доволі високого функційного статусу української мови, як припускає мовознавець стосовно мовного простору Надамур'я (Гриценко, 2020, с. 8—9)], у перших українських поселеннях впливи українських говірок на контактні мови були доволі відчутні. Аналогічну картину спостерігаємо й на Передураллі, у Башкортостані, де склалася досить специфічна в мовно-культурному плані ситуація.

2. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ МОВНО-КУЛЬТУРНИХ АНКЛАВІВ НА ПЕРЕДУРАЛЛІ

Згадки про українських «черкасів», або українських козаків, у башкирській фортеці датовані початком XVII ст. (Бабенко & Бабенко, 2010, с. 39), а перші поселення українців у Башкортостані з'явилися у XVIII ст., коли царський уряд видав указ, що заохочував українців переселятися в Оренбурзьку губернію. Тут було зведено багато фортець, оборона яких потребувала військової сили (Бабенко, 2011, с. 10). Як зазначав П. М. Попов,

уже в 1742 р. на Приураллі проживало 509 українських родин (Попов, 1999, с. 24—25). Основна хвиля переселення припадає на ХІХ ст. — початок ХХ ст.; його основною причиною була соціально-економічна й політична ситуація в Україні. Здебільшого українці переїжджали самовільно: селяни не отримували ні допомоги, ні навіть дозволів. Упродовж 1896—1905 рр. зареєстровано 216,7 тис. самовільних переселенців, а після столипінської реформи в 1906 р. міграція українського населення на Схід значно поживалася (Бабенко, 2011, с. 10—11). Ці показники щороку зростали і до Першої світової війни сягнули 2 млн осіб (Сосса, 1992, с. 11). Згодом, після Другої світової війни, кількість українського населення з різних причин почала зменшуватися (див. також: Бабенко та ін., 2019). Така тенденція тривала й надалі, до початку ХХІ ст.: згідно з офіційними переписами населення, у 1979 р. в Башкортостані проживав 75 571 українець; у 1989 р. — 74 990; у 2002 р. — 55 249; у 2010 р. — 39 875 (Михальченко, 2016, с. 686).

Отже, у Передураллі виникли компактні поселення українців, які були локалізовані переважно у трьох осередках на півдні (Стерлітамацький повіт), південному заході (Белебеївський повіт) та центрі (Уфимський повіт) (Бабенко & Бабенко, 2010, с. 40). Відносна закритість спільнот переселенців сприяла збереженню до недавнього часу їхнього мовно-культурного коду. Згодом зростання кількості міжетнічних шлюбів [за даними дослідників, до 90 % (*ibid.*)] посилювало і пришвидшило асиміляцію українців місцевим населенням. Окрім корінного народу башкирів, другого за чисельністю в Республіці (28,79 %), титульними етносами є росіяни, відсоток яких більший від башкирів (35,19 %), і татари (24,78 %); відповідно до офіційних даних останнього перепису населення у 2010 р., українці становлять близько 1 % населення.

Станом на 2012 р., коли було проведено експедицію в окремі населені пункти Стерлітамацького та Аургазинського районів¹, українці старшого і середнього покоління активно послуговувалися українською мовою в побуті; наймолодше покоління, яке вивчало українську мову у школі, навіть зі старшими родичами спілкувалося російською (за окремими винятками: наприклад, студент зі Степанівки, батьки якого є вчителями і вдома особливо плакають українську мову й культуру²).

3. ВПЛИВ ОСТРІВНИХ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК БАШКОРТОСТАНУ НА ІНШОМОВНЕ ОТОЧЕННЯ

Українці проживають у полімовному й полікультурному оточенні, контактуючи з неслов'янським населенням, насамперед татарами і башкирами, та слов'янським — росіянами. Контакти з російським населенням були потужні, що вплинуло на різні царини життя людей: від побуту

¹ С. Золотоношка і Степанівка відповідно; в експедиції взяли участь співробітники Інституту української мови НАН України Г. С. Кобиричка й М. М. Ткачук, а також члени українознавчого осередку в м. Уфі.

² Зразки мовлення див. у (Ткачук, 2020, с. 156—158).

до сфери духовної. Дослідження мовлення українців кількох населених пунктів — Золотоношки і Степанівки — свідчить, що в лексикон українців проникло чимало елементів, запозичених унаслідок мовно-культурних контактів; так само є набуті мовні риси інших мовних рівнів, що докладніше проаналізовано у виданні (Ткачук, 2020).

Під час експедицій було помічено, що в мовленні носіїв російської мови в населених пунктах, де переважають українці, також трапляються запозичені елементи — і не лише з тюркських мов титульних етносів, а й українська лексика; відомий їм і український фольклор: наприклад, дослідниця українського фольклору в Башкирії Ф. Ахатова зазначає, що «українські пісні виконують не лише українці, а й росіяни, білоруси, а також башкири, татари, чуваші, мордва, удмурти, марійці, євреї, німці, цигани» (Ахатова, 2000, с. 6). Проте про вивчення впливу острівних говірок на мову титульних етносів цього ареалу наразі не відомо. Джерелами для таких студій потенційно можуть слугувати діалектні чи фольклорні тексти, атласи і словники. Якщо діалектних текстів для аналізу ми не виявили, то доступними для лінгвістів є *Атлас русских говоров Башкирии в 2 частях* З. П. Здобнної (АРГБ) та *Словарь русских говоров Башкирии* за її ж редакцією (СРГБ).

Більшість карт АРГБ не відображає особливостей українських говірок, насамперед з огляду на добір матеріалу — зорієнтованість лише на російські говірки, навіть у тих населених пунктах, де проживає і сьогодні багато українців (наприклад, у с. Степанівці Аургазинського р-ну). Водночас зауважимо, що деякі риси, зокрема фонетичні, відбиті на картах атласу, є маркерами українських діалектів, наприклад, реалізація *i* на місці псл. *ě* у сильній позиції під наголосом (АРГБ, к. 26).

Більше інформації про характер впливу мовлення українських поселенців на російські діалекти в Башкортостані дає СРГБ.

До словника ввійшли матеріали різних років — із кінця 40-х до початку 90-х рр. ХХ ст. У передмові наголошено, що в багатьох пунктах населення змішане — складається як із носіїв різних російських говірок (адже російські говірки в Башкирії також є переселенськими), так і з представників інших етносів, зокрема українців, білорусів, мордві, татар, башкирів та ін., а «записувалося мовлення російського населення» (СРГБ, с. 3).

Аналіз матеріалів словника виявив, що чимало слів, винесених у реєстрові, є українськими за походженням. Як зазначає П. Ю. Гриценко, у багатьох російських працях таку лексику хибно трактують як південноросійську, без уваги до того, що її зафіксовано в населених пунктах, де був значний відсоток українського населення; крім того, асимільовані українські говірки російські лінгвісти могли кваліфікувати як повністю російські з окремими українськими чи південноросійськими елементами (Гриценко, 2022). До того ж різні записувачі матеріалів до регіонального словника могли надавати матеріал різної наукової якості, що не завжди сприяло точному збереженню мовленнєвих рис. Попри це вважаємо актуальним докладний і критичний аналіз СРГБ як одного

з джерел дослідження особливостей функціонування українських говірок в іншомовному оточенні.

Однією з тенденцій, яку засвідчено в лексиці російських говірок Башкирії, є переймання українських назв, що належать до активного словникового запасу діалектоносіїв. Це загальноновживані слова різних частин мови, зокрема:

- дієслова: *зр'обить* 'зробити, виготовити' (СРГБ, с. 126); *балáкать* 'розмовляти про щось незначне, теревенити' (СРГБ, с. 25); *бачить* 1. 'бачити, дивитися', 2. 'говорити, розмовляти' (СРГБ, с. 31); *слухать* 'слухати' (СРГБ, с. 317); *клькать* 'кликати курчат (про курку)' (СРГБ, с. 145); *колы́шить* 'колисати колыску' (СРГБ, с. 150);

- іменники: *горы́ще* 'горище' (СРГБ, с. 75); *драбы́на* і похідні словотвірні варіанти *драбы́нь*, *драбы́нь* 'драбина — пристрій з двох поздовжніх жердин, частин мотузки і т. ін., скріплених рядом поперечок, що використовується для піднімання або спускання куди-небудь' (СРГБ, с. 92); *ба́тька* 'свекор' (СРГБ, с. 30); *цибу́ля* 'цибуля' (СРГБ, с. 369); *це́гла* 'саморобна цегла з глини, піску й гною' (СРГБ, с. 368), *цигел́ня* 'невеликий цех із виготовлення цегли' (СРГБ, с. 369); *коло́дезь* 'колодязь' (СРГБ, с. 148); *хма́ра* 'хмара' (СРГБ, с. 364);

- прикметники: *га́рний* 'красивий' (СРГБ, с. 68); *колы́шний* 'давній, давніший' (СРГБ, с. 148); *твере́зый* 'тверезий' (СРГБ, с. 337);

- прислівники та службові частини мови: *га́рно* 'добре' (СРГБ, с. 68); *хма́рно* 'хмарно, дошово' (СРГБ, с. 364); *коли́* — прислівник 'коли' та часовий сполучник 'коли' (СРГБ, с. 148); прислівники *николі́* 'ніколи' (СРГБ, с. 216); *туда́* (СРГБ, с. 345); частка *нехай́* 'нехай' (СРГБ, с. 216) та багато інших.

Деякі із цих лексем зазнали формальної трансформації, зокрема акцентної (як-от інфінітив дієслова *зр'обить* замість укр. *зробіть*; *николі́* замість *ніко́ли*); фонетичної (напр., *коли́*, *колы́шний* та ін.) тощо.

Поодинокі словникові статті, у яких лексикографовано слова, запозичені з українських діалектів, потребують уточнення. Наприклад, у СРГБ подано статтю, де семантику реєстрового слова, очевидно, цілком справедливо, авторка піддала сумніву:

КОМИН. Карниз [?]. *Сосетке дом строили, дьк комин у нейо — глас не оторвёш* (Ал: Т) (СРГБ, с. 150).

В українській мові є лексема *ко́мин* 'передня частина варистої печі, призначена для проходження диму в димар', 'димар на даху', 'поличка кременної рушниці' (СБГ 2, с. 275); АУМ показує поширення лексеми 'комин, коми́нок' 'димар' в українському мовному просторі: вона обіймає більшість говірок по правий берег від Дніпра, а також окремі невеликі ареали у східнополіських говірках на межі з Білоруссю і РФ (АУМ 1, к. 289; АУМ 3, ч. 2, к. 86). У СРНГ зафіксовано лексему зі схожими значеннями в ареалах із великим питомим сегментом українців (СРНГ 14, с. 232). Це дає підстави вважати, що її було перейнято з українських говірок; на користь нашого припущення свідчать і дані

етимологічних словників (Фасмер 2, с. 302), зокрема те, що в українській, а згодом у російській діалекти лексему було запозичено з польської мови (ЕСУМ 2, с. 536), пор. пол. *komin* ‘konstrukcja z pionowym kanałem do odprowadzania spalin z paleniska do atmosfery oraz do wytwarzania naturalnego ciągu powietrza, będąca rodzajem przewodu wewnątrz budynku lub urządzenia albo budowlą wolno stojącą’ та ін. значення (SJP). Крім того, у СРГБ ця лексема паспортизована в с. Новотроїцькому Альшеївського р-ну, яке до 70-х рр. ХХ ст. перебувало у складі с. Байдаківки — центру українства в Альшеївському районі (Черниенко & Пилипак, 2012, с. 88). Зважаючи на наведені аргументи, маємо підстави зробити висновок, що подана у словнику лексема *комин* є українізмом, та припустити, що можлива її семантика — ‘димар’ або ж стосується цієї семми; перенесення назви з однієї реалії на іншу вважаємо мало ймовірним, оскільки немає підстав, наприклад, подібності денотатів, формальної схожості лексем, що могло б зблизити їхні номінаційні поля, тощо.

Складність в ідентифікуванні українських запозичень у російських діалектах полягає в тому, що багато слів для українського та російського діалектного континууму є генетично спільними, адже мають праслов'янське походження; таких лексем у СРГБ чимало. Визначити шлях постання слів, спільних для місцевих українських та російських діалектів, у конкретній говірці буває доволі складно, оскільки це потребує залучення широкого джерельного тла та нелінгвістичних даних, насамперед історії формування поселень, адже певне слово може бути не нещодавнім запозиченням під час контактів українців та росіян у новоформованих діалектних масивах на Передураллі, а лексемою, принесеною російськими діалектами з іншої території, де сьогодні є великий генетичний сегмент українців, а говірки на цих теренах були питомими українськими (зокрема Воронежчина чи Кубань), або ж дуже давнім запозиченням у російські діалекти³. Наприклад, у СРГБ засвідчено:

ЛЯДА. Крышка погреба (Ал: М) (СРГБ, с. 180).

Германізм *ляда* широко відомий в українському діалектному континуумі, а в багатьох говірках позначає спускні дверцята на горищі і в погребі, а також суміжні реалії, що відображає *Атлас української мови* (АУМ 3, ч. 4, к. 155). У російських говірках слово *ляда* переважає з просторовим значенням, що має інше, слов'янське походження (СРНГ 17, с. 262; ЕСУМ 3, с. 335; Толстой, 1969, с. 141—142), тоді як семантику ‘відкидні дверцята, які закривають вхід у погріб, на горище та ін.’, ‘у дрібних торгових ятках — відкидні дверцята, які водночас слугують прилавком’ засвідчено переважно в діалектах, суміжних з українським ареалом, більшість із яких — генетично українські й де великий сегмент українців (СРНГ 17, с. 262); на українське джерело переймання цієї лексеми в російські діалекти вказував М. І. Толстой (Толстой, 1969, с. 141—142).

³ Докладніше про давні українсько-північноросійські паралелі див. у (Гриценко, 1987).

Про активну двобічну взаємодію українських переселенських і російських говірок у цьому ареалі свідчить внесення до СРГБ деяких українських назв культурно-етнографічних реалій, а також назв зі сфери традиційної обрядовості. Наприклад, у ньому до реєстрового слова *арбуз* подано кілька фразеологічних висловів:

АРБУЗ. +АРБУЗ ПОКАТИТЬ. *Отказать жениху в сватовстве. Если жыниху аткас, то гварят: арбус пькатили. Арбус пькатили — не оддали девушку за етьва парня* (Аур: Т). **+АРБУЗ ПОТЯНУТЬ.** *Получить отказ в сватовстве. Невеста отказала, скажут: жэних арбус пьтянул* (Ал: М) (СРГБ, с. 19).

Звичай *давати гарбуза*, коли дівчина відмовляє хлопцеві під час сватання, був відомий у більшості українських говірок і вербалізований такими сполученнями, як: *дати гарбуза* (СБГ 1, с. 273; ФСПГ, с. 73; Мацюк, 2020, с. 100); *дати гарбуз (гарбу'за), пудносити ~, препуднос'їти ~, пока'зати ~, *пюкот'їти ~* (Ткачук, 2016, с. 175); *~ подарувати, з'їсти ~, облизати ~, облупити ~, ~ підсунути, піднести ~, тримати ~* (Мацюк, 2020, с. 100—101) та ін.; також *гарбуз* 'гра на вечорниці: якщо дівчина показувала руками гарбуза, то хлопець ішов від неї і не цілував' (СЗПГ 1, с. 86). Попри те, що звичай уже архаїзувався, самі вислови *дати гарбуза / отримати гарбуза* (із численними варіаціями складників цих висловів) є дуже активними та функціонують не лише в говірках, а й у літературній мові із семантикою 'відмовити хлопцеві під час сватання' / 'отримати відмову під час сватання'. У російських діалектах Башкирії звичай, а відповідно й вислів *арбуз покатиць* вочевидь засвоєний з українських говірок з формальною адаптацією української лексеми *гарбуз* до російської фонетики — без початкового *г*; основним ареалом поширення слова *гарбуз* (граматичний варіант — *гарбуза*) у слов'янському просторі, як засвідчує *Загальнослов'янський лінгвістичний атлас*, є українські та білоруські говірки, а також контактні з ними російські (ОЛА-Л 4, к. 17). Так відбулося формальне зближення різних денотатів — *гарбуз*, *Cucurbita pepo* L. (рос. *тыква*) та *кавун*, *Citrullus latanus* L. (рос. *арбуз*). Зауважимо, що аналогічні вислови зафіксовано у словнику В. Даля: «*Поднести жениху арбузь* (малорус. *га́рбузь*, тыкву), *отказать*» (Даль 1, с. 54).

Аналізуючи вислови із семантикою відмови під час сватання, О. Л. Березович наводить кілька фразеологізмів зі словом *гарбуз* у російських говірках: «ворон. *подкатиць гарбуз* (СРФ, 31), *поднести гарбуз* (СРДГ 1, 95), *получить гарбус* (ПОС 6, 138)⁴» (Березович, 2003, с. 309). Проте воронезькі та донські (кубанські) за походженням говірки мають великий український сегмент, що й зумовлює значний відсоток у них української лексики. У псковських говірках українське походження цієї

⁴ Дослідниця покликається на такі лексикони: СРФ — Бирих, А. К., Мокиенко, В. М., Степанова, Л. И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. Санкт-Петербург, 1999; СРДГ — Словарь русских донских говоров. Ростов-на-Дону, 1975—1976. Т. 1—3; ПОС — Псковский областной словарь с историческими данными. Санкт-Петербург, 1967—2020. Вып. 1—28.

лексики так само не викликає сумнівів, адже у словниковій статті, на яку покликається дослідниця, є ще кілька українізмів: *Сажáем карто́шку, лук-цýбуля, памидорини, у́рбузы́, свиней ко́рмим, ёта ты́ква, но завём бо́льшы у́рбузы́*. Нев; *Нъ лихах сажáють кáльку, бураки́ и гърбузы́*. Нев (ПОС 6, с. 138).

У СРГБ зафіксовано не лише загальноживану лексику, а й етнографізми та деактуалізовані слова, що вийшли чи виходять з ужитку внаслідок пасивізації самих реалій, які вони позначають. Серед інших українських назв традиційних реалій, які наразі вже вийшли з ужитку, у словнику зафіксовано, зокрема, назву *кожушина* ‘овечий кожух — довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита зазвичай з овечої шкури хутром до середини’: *В морозы насили кажущыны* (Аур: С) (СРГБ, с. 146). Ця лексема має праслов’янський корінь *kož-a, тому в СРНГ очікувано наведено велику словникову статтю *кожу́х* (також *ко́жух*). Із-поміж поданих у словнику значень переважають дві семантичні домінанти — ‘шкіра’ (6 семем) та ‘димохід варистої печі’ (14 семем) (СРНГ 14, с. 54—55) і лише одне значення пов’язане з одягом — ‘шкіряний одяг, який не промокає (рибалок тощо)’. Але ж відомо, що для українців кожухи були національним одягом, назви якого *кожу́х, ко́жушина, ко́жушок* та ін. поширені в більшості українських діалектів (див., напр.: СЗПГ 1, с. 232; Ващенко, с. 31; ГС, с. 330 та ін.), а в українській мові досі побутують прислів’я, приказки, побажання, примовки тощо: *Казав пан — кожух дам, та слово його тепле; Прип’явся, як реп’ях до кожуха!; Чужий кожух не гріє; Минув Спас — держи кожуха про запас; Ой, будь, зятю, багатий, як той кожух пелехатий!* та багато ін. Зауважимо, що й українські поселенці в Башкирії перейняли в місцевих подібну реалію та її назву — *чапан* ‘традиційний верхній одяг тюрксько-татарських народів’, що є запозиченням із тюркських мов (ЕСУМ 6, с. 279). Зокрема, в українській говірці с. Степанівки Аургазинського р-ну засвідчено: *не_толуп а_ч_а’пан буў / о’то та’киї й’а’киїс’ ко’рич’невиї; а_ос’ін’:у вот ко’гда і’ш’е не_з’їма / так із_’етого / іс_сук’на самот’кан:ого / назе’ваўс_а_ч_а’пан*. Цю саму реалію та її назву перейняли й носії російських говорів у Башкирії, про що свідчить відповідна словникова стаття в СРГБ (див. с. 370).

4. ВИСНОВКИ

Наведені приклади зі СРГБ, звичайно, не вичерпують інформації про вплив українських говірок на російські діалекти. Дослідження лексикону цього словника дало підстави зробити такі висновки:

1. Українські поселенці в Башкортостані активніше контактували з представниками своєї віри — російським населенням, також переселенцями в цьому краї, які чисельно переважали українців.

2. Взаємодія українських говірок із російськими була двобічною: іншомовні риси на різних мовних рівнях засвоїли не лише носії україн-

ських говірок, а й носії говірок російських, про що свідчить уходження до їхнього словника великої кількості українських лексем.

3. Серед українських за походженням лексем, зафіксованих у СРГБ, є загальноновживані, що належать до активного словникового складу говірки, і пасивні, які позначають етнографізми та реалії, що вийшли з ужитку.

4. Українська лексика в російських говірках Башкортостану має різне часове походження: вона запозичена як безпосередньо в українських поселенців у Башкирії, так і принесена з генетично українських ареалів (Кубані, Воронежчини) на південному сході РФ.

5. Хоч якість представлення матеріалу у словнику не дає змоги встановити всю сукупність українських рис, частина з яких могла бути знівельована у процесі записування матеріалу, проте і доступний для дослідження матеріал засвідчує значний українськомовний вплив на неукраїнські говірки цих теренів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АРГБ — Здобнова, З. П. (2003). *Атлас русских говоров Башкирии: у 2 ч.* Уфа: Гилем.

АУМ — *Атлас української мови: у 3 т.* (1984, 2001). (т. 1: *Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі*; т. 3: *Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я та суміжні землі*). Київ: Наукова думка.

Вашенко — Вашенко, В. С. (1968). *Лінгвістична географія Наддніпрянини. Лексичні матеріали*. Дніпропетровськ: [б. в.].

ГС — Хобзей, Н., Ястремська, Т., Сімович, О., & Дидик-Меуш, Г. (2013). *Гуцульські світи. Лексикон*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ.

Даль — Бодуэн-де-Куртенэ, И. А. (ред.). (1903). *Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля* (т. 1. А—З). С.-Петербург — Москва: Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа.

ЕСУМ — Мельничук, О. С. (ред.). (1982—2006). *Етимологічний словник української мови: у 7 т.* (т. 1—6). Київ: Наукова думка.

Мацюк — Мацюк, З. (2020). *Говорити як медок варити: словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій*. Луцьк: Вежа-Друк.

ОЛА-Л4 — Ференчикова, А. (ред.). (2012). *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная* (вып. 4: *Сельское хозяйство*). Братислава: [б. в.].

ПОС — Ивашко, Л. А., & Мжельская, О. С. (ред.). (1984). *Псковский областной словарь с историческими данными* (вып. 6). Ленинград: Издательство Ленинградского университета.

СБГ — Грінченко, Б. Д. (ред.). (1958). *Словарь української мови: у 4 т.* Київ: Видавництво АН УРСР.

СЗПГ — Аркушин, Г. Л. (2000). *Словник західнополіських говірок: у 2 т.* Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки.

СРГБ — Здобнова, З. П. (ред.). (2000). *Словарь русских говоров Башкирии*. Уфа: Гилем.

СРНГ — Филин, Ф. П., & Сороколетов, Ф. П. (1965—2016). *Словарь русских народных говоров* (вып. 1—49). Москва — Санкт-Петербург.

Ткачук — Ткачук, М. М. (2016). Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони: матеріали до Лексичного атласу української мови. У М. М. Ткачук, *Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони: реконструкція редуکتивного ареалу* (с. 169—238). Київ: Наукова думка.

Фасмер — Фасмер, М. (1986). *Этимологический словарь русского языка: у 4 т.* (О. Н. Трубачев, пер. с нем.) (т. 2: Е — Муж). Москва: Прогресс.

ФСПГ — Коваленко, Н. (2019). *Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок*. Кам'янець-Подільський: Рута.

SJP — *Słownik języka polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/komin.html>

ЛІТЕРАТУРА

- Ахатова, Ф. Г. (2000). *Украинские песни в Башкортостане (историко-этнографическое исследование)*. Уфа: Гилем.
- Бабенко, В., & Бабенко, С. (2010). Українці Башкортостану: основні тенденції етнокультурного розвитку (кінець XIX — початок XXI століття). *Народна творчість та етнографія*, 4, 39—47.
- Бабенко, В. (2011). Українці Башкортостану за чотири століття. В *Українці Башкирії: у 2 т.* (т. 1: *Дослідження і документи*, с. 9—45). Київ — Уфа: ІМФЕ НАН України.
- Бабенко, В., Пилипак, М., & Чернієнко, Д. (2019). Українці в Башкортостані: історико-культурний досвід малої етнічної групи. *Народна творчість та етнологія*, 5, 26—43.
- Березович, Е. Л. (2003). К специфике «культурной этимологии» (на материале русской лексики, означающей отказ при сватовстве). У *Studia Etymologica Brunensia-2* (с. 307—323). Praha: Lidové noviny.
- Гриценко, П. Ю. (1987). З українсько-північноросійських лексичних паралелей. І. У *Л. А. Булаховский и современное языкознание. К 100-летию со дня рождения: Сборник научных трудов* (с. 251—260). Київ: Наукова думка.
- Гриценко, П. Ю. (2020). Українські говірки в іншодіалектному оточенні. У М. М. Ткачук, *Українські говірки Башкортостану: Золотоношка і Степанівка*. (с. 3—18). Київ: Інститут української мови НАН України. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Тkachuk_Ukrayinski-govirky-Bashkortostanu_final.pdf
- Гриценко, П. Ю. (2022). Українські лексичні елементи в російському діалектному континуумі: до питання генези. [Наукова доповідь на Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов», Умань, 10—11 листопада 2022 р., онлайн].
- Михальченко, В. Ю. (ред.). (2016). *Язык и общество. Энциклопедия*. Москва: Издательский центр «Азбуковник».
- Попов, П. М. (1999). До історії вивчення українського населення Башкирії. У *Завези од мене поклон в Україну... Фольклор українців Башкортостану*. (с. 24—32). Уфа: Издательство Филиала МГОПУ им. М. А. Шолохова в г. Уфе.
- Сивицкене, М. (1963). Некоторые вопросы изучения островных говоров. *Kalbotyra*, VIII, 7—14.
- Сосса, Р. (ред.). (1992). *Українці. Східна діаспора: атлас*. Київ: Мапа ЛТД.
- Ткачук, М. М. (2020). Українські говірки Башкортостану: Золотоношка і Степанівка (П. Ю. Гриценко, авт. передм., ред.). Київ: Інститут української мови НАН України. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Тkachuk_Ukrayinski-govirky-Bashkortostanu_final.pdf.
- Толстой, Н. И. (1969). *Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды*. Москва: Наука.
- Черниенко, Д. А., & Пилипак, М. А. (2012). *Село Казанка и украинцы Альшеевского района. К 120-летию села Казанка, 30-летию народного украинского фольклорного ансамбля «Чаровницы»* (В. Я. Бабенко, ред.). Уфа: ИЦ Уфимского филиала МГТУ им. М. А. Шолохова.

Статтю отримано 06.11.2022

LEGEND

- ARGB — Zdobnova, Z. P. (2004). *Atlas russkikh govorov Bashkirii* (Vols. 1—2). Ufa: Gilem (in Russian).
- AUM — *Atlas ukraïns'koï movy: in 3 vols.* (1984, 2001). (Vol. 1: *Polissia, Naddniprianshchyna i sumizhni zemli*; Vol. 3: *Slobozhanshchyna, Donechchyna, Nyzhnia Naddniprianshchyna, Prychornomoria ta sumizhni zemli*). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Dal' — Boduen-de-Kurtene, I. A. (Ed.). (1903). *Tolkovyï slovar' zhivogo velikorusskago iazyka Vladimira Dalia* (Vol. 1. A—Z). St. Petersburg — Moscow: Izdanie knigoprodavtsa-tipografa M. O. Vol'fa (in Russian).

- ESUM — Mel'nychuk, O. S. (Ed.). (1982—2006). *Etymologichnyi slovnyk ukraïns'koï movy: in 7 vols.* (Vols. 1—6). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Fasmer — Fasmer, M. (1986). *Etimologicheskii slovar' russkogo iazyka* (O. N. Trubachev, trans.) (Vol. 2: E — Muzh). Moscow: Progress (in Russian).
- FSPH — Kovalenko, N. (2019). *Frazeolohichnyi slovnyk podil's'kykh i sumizhnykh hovirok*. Kamianets-Podilskyi: Ruta (in Ukrainian).
- HS — Khobzei, N., Iastrems'ka, T., Simovych, O., & Dydyk-Meush, H. (2013). *Hutsul's'ki svity. Leksikon*. Lviv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NANU (in Ukrainian).
- Matsiuk — Matsiuk, Z. (2020). *Hovoryty iak medok varyty: Slovnyk frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia ta sumizhnykh terytorii*. Lutsk: Vezha-Druk (in Ukrainian).
- OLA-L4 — Ferenchikova, A. (Ed.). (2012). *Obshchieslavianskii lingvistichekii atlas. Seriya leksiko-slovoobrazovatel'naia* (Vol. 4: *Sel'skoe khozjaistvo*). Bratislava: [b. v.] (in Russian).
- POS — Ivashko, L. A., & Mzhel'skaia, O. S. (Eds.). (1984). *Pskovskii oblastnoi slovar' s istoricheskimi dannymi* (Vol. 6). Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta (in Russian).
- SBH — Hrinchenko, B. D. (Ed.). (1958). *Slovar' ukraïns'koï movy*. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR (in Ukrainian).
- SJP — *Słownik języka polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/komin.html> (in Polish).
- SRGB — Zdobnova, Z. P. (Ed.). (2000). *Slovar' russkikh govorov Bashkirii*. Ufa: Gilem (in Russian).
- SRNG — Filin, F. P., & Sorokoletov, F. P. (1965—2016). *Slovar' russkikh narodnykh govorov* (Vols. 1—49). Moscow — St. Petersburg (in Russian).
- SZPH — Arkushyn, H. L. (2000). *Slovnnyk zakhidnopolis'kykh hovirok* (Vols. 1—2). Lutsk: RVV “Vezha” Volyns'koho derzhavnogo universytetu imeni Lesi Ukraïny (in Ukrainian).
- Tkachuk — Tkachuk, M. M. (2016). Botanichna leksyka hovirok Chornobyl's'koï zony: Materialy do Leksychnoho atlasu ukraïns'koï movy. In M. M. Tkachuk, *Botanichna leksyka hovirok Chornobyl's'koï zony: Rekonstruktsiia reduktivnoho arealu* (pp. 169—238). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Vashchenko — Vashchenko, V. S. (1968). *Lingvistychna heohrafiia Naddnrianshchyny. Lek-sychni materialy*. Dnipropetrovsk: [b. v.] (in Ukrainian).

REFERENCES

- Ahatova, F. G. (2000). *Ukrainskie pesni v Bashkortostane (Istoriko-etnograficheskoe issledovanie)*. Ufa: Gilem (in Russian).
- Babenko, V., & Babenko, S. (2010). Ukraïntsi Bashkortostanu: Osnovni tendentsii etnokul'turnoho rozvytku (kinets' XIX — pochatok XXI stolittia). *Narodna tvorchist' ta etnografiia*, 4, 39—47 (in Ukrainian).
- Babenko, V. (2011). Ukraïntsi Bashkortostanu za chotyry stolittia. In *Ukraïntsi Bashkyrii: in 2 vols.* (Vol. 1: *Doslidzhennia i dokumenty*, pp. 9—45). Kyiv — Ufa: IMFE NAN Ukraïny (in Ukrainian).
- Babenko, V., Pylypak, M., & Chernienko, D. (2010). Ukraïntsi v Bashkortostani: Istoryko-kul'turnyi dosvid maloï etnichnoï hrupy. *Narodna tvorchist' ta etnolohiia*, 5, 26—43 (in Ukrainian).
- Berezovich, E. L. K specifikie “kul'turnoi etimologii” (na materiale russkoï leksiki, oznachaiushchei otkaz pri svatovstve). In *Studia Etymologica Brunensia-2* (pp. 307—323). Prague: Lidové noviny (in Russian).
- Chernienko, D. A., & Pilipak, M. A. (2012). *Selo Kazanka i ukraïntsy Al'sheevskogo raiona. K 120-letiiu sela Kazanka, 30-letiiu narodnogo ukraïnskogo fol'klornogo ansamblia “Charovnitsy”* (V. Ia. Babenko, ed.). Ufa: ITs Ufimskogo filiala MGGU im. M. A. Sholokhova (in Russian).
- Hrytsenko, P. Iu. (1987). Z ukraïns'ko-pivnichnorosiis'kykh leksychnykh paralelei. I. In L. A. *Bulahovskii i sovremennoe jazykoznanie. K 100-letiiu so dnia rozhdeniia: Sbornik nauchnykh trudov* (pp. 251—260). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Hrytsenko, P. Iu. (2020). Ukraïns'ki hovirky v inshodialektnomu otochenni. In M. M. Tkachuk, *Ukraïns'ki hovirky Bashkortostanu: Zolotonoshka i Stepanivka* (pp. 3—18). Kyiv: Instytut ukraïns'koï movy NAN Ukraïny. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Tkachuk_Ukrayinski-govirky-Bashkortostanu_final.pdf (in Ukrainian).

- Hrytsenko, P. Iu. (2022). Ukraïns'ki leksychni elementy v rosiis'komu dialektnomu kontynuumi: do pytannia genezy. [*Naukova dopovid na Vseukraïns'kii naukovo-praktychnii konferentsii z mizhnarodnoi uchashtiú "Dynamichni protsesy v leksytsi ta hramatytsi slov"ians'kykh mov", Uman, November 10–11, 2022, online*] (in Ukrainian).
- Mikhal'chenko, V. Iu. (Ed.). (2016). *Iazyk i obshchestvo. Entsyklopediia*. Moscow: Izdatel'skii tsentr "Azbukovnik" (in Russian).
- Popov, P. M. (1999). Do istorii vyvchennia Ukraïns'koho naselennia Bashkyrii. In *Zavezy od mene poklon v Ukraïnu... Fol'klor Ukraïntsv Bashkortostanu* (pp. 24–32). Ufa: Izdatel'stvo Filiala MGOPU im. M. A. Sholokhova v g. Ufe (in Ukrainian).
- Sivitskene, M. (1963). Nekotorye voprosy izucheniia ostrovnykh govorov. *Kalbotyra, VIII*, 7–14 (in Russian).
- Sossa, R. (Ed.). (1992). *Ukraïntsi. Skhidna diaspora: Atlas*. Kyiv: Mapa LTD (in Ukrainian).
- Tkachuk, M. M. (2020). *Ukraïns'ki hovirky Bashkortostanu: Zolotonoshka i Stepanivka* (Hrytsenko, P. Iu, foreword and ed.). Kyiv: Instytut Ukraïns'koï movy NAN Ukraïny. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Tkachuk_Ukrayinski-govirky-Bashkortostanu_final.pdf (in Ukrainian).
- Tolstoi, N. I. (1969). *Slavianskaia geograficheskaia terminologiiia. Semasiologicheskie etiuudy*. Moscow: Nauka (in Russian).

Received 06.11.2022

Maryna Tkachuk, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Dialectology,
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy
of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: tkachuk_maryna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4165-7741>

INSULAR DIALECT AND FOREIGN-LANGUAGE ENVIRONMENT (ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN DIALECTS OF BASHKORTOSTAN)

The article is devoted to the issue of the interaction of insular Ukrainian dialects abroad and the foreign dialectal environment. It is emphasized that such interaction is two-way: not only insular dialects adopt the features of contact languages, but vice versa — the impact of insular dialects on the foreign language environment is noticeable, which is illustrated by the example of Ukrainian and Russian dialects of Bashkortostan.

The analysis showed that the “Dictionary of the Russian Dialects of Bashkiria” affirms a significant Ukrainian influence on the non-Ukrainian dialects of these areas, as it contains a lot of vocabulary of Ukrainian origin in the dialects that are represented in the dictionary as Russian ones. The analyzed dictionary presents both commonly used Ukrainian lexis, which belongs to the active vocabulary of speech, and passivized lexis, including ethnographicisms, names from the sphere of spiritual culture and nominations of realities that have fallen out of use. It was found that loanwords from Ukrainian presented in the dictionary are different parts of speech.

At the same time, the originally Ukrainian lexis in the Russian dialects of Bashkortostan can have a different temporal origin: it can be borrowed not only directly from Ukrainian settlers in Bashkyria, but also brought from genetically Ukrainian areas in the southeast of the Russian Federation (for example, Voronezh region, Kuban, etc.). It creates a certain difficulty for the researcher in analyzing of language material and the need to refer to a wider source background.

Keywords: insular dialects, enclave dialects, foreign-language environment, foreign-dialect environment, Ukrainian enclaves, Ukrainian dialects in a foreign-language environment, loanwords in dialects